

Jan Orłowski

Konstanty Balmont i jego wiersze wojenne o Polsce

Acta Polono-Ruthenica 2, 402-412

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Orłowski
Lublin

Konstanty Balmont i jego wiersze wojenne o Polsce

Prawie wszyscy polscy autorzy prac o poezji Konstantego Balmonta (1867 - 1942) pisali też o jego polonofilstwie.¹ Nie ulega bowiem wątpliwości, że spośród znanych poetów rosyjskich „srebrnego wieku” właśnie Balmont był w najwyższym stopniu zauroczony Polską, jej literaturą, legendami, językiem, urodą Polek, wreszcie zagadkowością niepojętej dla Rosjanina duszy polskiej. Poeta pisał o tym w swoich wierszach (*Do polskiej dziewczyny, Do Słowian, Wanda, Zielone Świątki*)² i w kilku szkicach krytycznych i refleksyjnych³.

O ile jednak dość dawno dostrzeżono zainteresowanie autora *Pieśni mściciela* literaturą polską (tłumaczenia z Mickiewicza, Słowackiego, Wyspiańskiego, Kasprowicza, Leśmiana), jego wypowiedzi o duszy polskiej oraz szkice o Kasprowiczu, o tyle wiersze o Polsce, powstałe w okresie I wojny światowej, nie zostały dotychczas zauważone przez polskich historyków literatury i tłumaczy poezji rosyjskiej.⁴ A przecież te właśnie utwory, pisane w krytycznym momencie dziejowym, kiedy ważyły się losy przyszłych stosunków rosyjsko-polskich, wyrażały niedwuznacznie stosunek Balmonta do kwestii polskiej i jego stałe propolskie sympatie.

Większość wojennych wierszy Balmonta na temat Polski omawiał już

¹ Zob. A. Prędski. *Balmont a Polska*. „Wiadomości Literackie”, 1926, nr 31, s. 3; Z. Barański. *Konstanty Balmont i literatura polska*. „Zeszyty Naukowe”. WSP Opole 1963, s. 69-81; S. Pazurkiewicz. *Konstanty Balmont*. [w:] K. Balmont. *Jan Kasprowicz, poeta duszy polskiej*. Częstochowa 1928, s. 3-24; *Balmont o polskiej duszy i mowie polskiej*. „Kurier”, (Lublin) 1908, nr 223, s. 2.

² Zob. *Dźwięki kruszonych oków. Polska w poezji rosyjskiej lat 1795 - 1917*, wybór, oprac. i przedm. B. Białokozowicz. Warszawa 1977, s. 187-193, 267-268.

³ Zob. К. Бальмонт. *Морское свечение*. Санкт-Петербург - Москва 1910, s. 24-26; *Белые зарницы*. Санкт-Петербург 1908, s. 175-217.

⁴ Tylko niektóre z tych wierszy (*Herb Miesiąc Zatajony, Święto krwi, Do Polaków*) były omawiane w pracy: J. Orłowski. *Polska w zwierciadle poezji rosyjskiej okresu I wojny światowej*, Lublin 1984, s. 44-45.

częściowo fiński slawista Ben Hellman w obszernej książce *Poeci nadziei i rozpacz* (1995), w której przedstawił stanowisko głównych symbolistów rosyjskich (Briusow, Balmont, Sołogub, Gippius, Mereżkowski, Błok, Biely, Wiaczesław Iwanow) wobec I wojny światowej, klęski Rosji w tej wojnie oraz wydarzeń rewolucyjnych roku 1917.⁵ Balmontowskie wojenne polonica poetyckie zasługują wszakże na bardziej szczegółowe opracowanie w naszym literaturoznawstwie rusycystycznym.

Podczas I wojny światowej Balmont pozostał wierny swoim polonofilskim zamiłowaniom, które ujawniły się w jego wcześniejszej twórczości. Podobnie jak inni poeci owych lat - wśród nich Walery Briusow, Apollon Korinfski, Mikołaj Agniwcew, Maria Morawska, Sergiusz Sołowjow⁶ - podjął Balmont tematy polskie w kilku swoich utworach poetyckich i w artykule pt. *Słowo o Polsce*, którego treść przeplatał i wzbogacał trzema sonetami poświęconymi Polsce (*Święto krwi*, *Męczennica*, *Jeszcze*).⁷

Wybuch wojny światowej zastał Balmonta we Francji, skąd wrócił do ojczyzny przez Anglię, Norwegię i Szwecję. Był on - jak wiadomo - twórcą niezwykle płodnym, co potwierdziły również lata wojny. W Rosji wydał w owym okresie traktat *Poezja jako magia* oraz dwa obszerne zbiory wierszy⁸, publikował liczne oddzielne utwory poetyckie i artykuły w ówczesnych pismach „Русское слово”, „Нива”, „Биржевые ведомости” i „Утро России”.

Pierwsze wojenne wiersze Balmonta na tematy polskie (*Święto krwi*, *Herb Miesiąc Zatajony*) powstały w czasie, kiedy ich autor przebywał jeszcze we Francji. Wojna światowa - jak wiadomo - wywołała w ówczesnej Rosji wielkie zainteresowanie sprawą Polski i rozbudziła przejściowe popolskie sympatie, które wyraźnie podlegały koniunkturalnym zmianom w zależności od politycznych postaw samych Polaków (wrogo

⁵ B. Hellman, *Poets of hope and despair. The russian symbolists in war and revolution (1914 - 1918)*, Helsinki 1995, s. 72-74, 77-80.

⁶ Zob. m.in.: J. Orłowski, *Walerego Briusowa wiersze wojenne o Polsce*, „Języki Rosyjski”, 1980, nr 2, s. 77-80; tenże, *Maria Morawska i jej wiersze o Polsce*, „Języki Obce w Szkole”, 1993, nr 5, s. 389-394; tenże, *Polska w poezji Sergiusza Sołowjowa*, „Slavia Orientalis”, 1995, nr 1, s. 71-77.

⁷ К. Бальмонт, *Слово о Польше*, „Русское слово”, 1916, nr 156, s. 4. Por. B. Hellman, op. cit., s. 77.

⁸ К. Бальмонт, *Поэзия как волшебство*, Москва 1915; *Ясень. Видение орева*, Москва 1916; *Сонеты солнца, меда и луны. Песня миров*, Москва 1917.

przyjęto tam, na przykład, antyrosyjskie zbrojne wystąpienia Legionów Polskich pod dowództwem Józefa Piłsudskiego) i od sytuacji militarnej armii rosyjskiej na ziemiach polskich.⁹

Głównymi tematami ówczesnych rosyjskich wierszy o Polsce były wojenne cierpienia narodu polskiego, hasła zmartwychwstania Polski, pojednanie rosyjsko-polskie i wezwania do wspólnej walki obydwu narodów z niemieckim najazdem. Te same idee, chociaż może w sposób bardziej zmetaforyzowany i mniej deklaratywny, głosił również Balmont w swoich wojennych wierszach o Polsce.

Sonet *Święto krwi - Праздник крови* (1914) był - jak wspomniano - jednym z pierwszych wojennych liryków Balmonta na temat spraw polskich. Zalicza się on do wielu zapomnianych wierszy tego poety, nie jest przedrukowywany w wydaniach jego utworów, dlatego warto udostępnić go dzisiejszym polskim czytelnikom w całości:

И Польская и Русская земля,
И Русские, и Польские владенья.
Я вижу вас, родимые виденья,
Там ветер ходит, снегом шевеля.

Леса, болота, доли и поля.
Свистит метель. Журчит гранат паденье.
Визжит шрапнель. Жужжанье и гуденье.
Рычит там праздник смерти, час свой для.

О, долгий час. И сколько капель крови
Еще исторгнет Рок, пока до дна
Не выпьет кубок красного вина.

Но не навек нахмуренные брови.
Идет к нам небывалая весна:
Россия - с Польшей! Две святыя нови!¹⁰

⁹ Zob. na ten temat: J. Orłowski, *Idea odrodzenia wolnej Polski w poezji rosyjskiej doby I wojny światowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sectio FF, 1994/1995, nr 4, s. 53-60.

¹⁰ Pierwodruk: „Русское слово”, 1915, nr 1. Przedruk z: *Война в русской поэзии*, сост. О. Чеботаревская, Петроград 1915, s. 79. Tekst w transkrypcji angielskiej, [w:] B. Hellman, op. cit., s. 72. Tamże dosłowny przekład na język angielski.

Posługując się symbolem śnieżnej zameci, poeta stworzył pełen grozy obraz „święta śmierci”, w którym wycie szalejącego wichru łączy się ze świstem szrapneli i hukiem wybuchających granatów. W wizji Balmonta poprzez burzę wojny i wspólnie przelaną krew przebłyskuje jednak „niebywała wiosna” dla Rosji i Polski i nastają dla nich nowe czasy. Balmont postrzega tu Rosję i Polskę jako dwa spokrewnione kraje, które współistnieją nierozzerwalnie, a wspólna wojna jeszcze bardziej je zbliży i połączy. Wspomniany już Ben Hellman podobnie komentował *Święto krwi*: „Rosja i Polska znajdują się w czasie próby i w godzinie zwycięstwa «triumf śmierci» przeradza się w «triumf krwi», która to metafora podkreśla nie tylko pokrewieństwo obu narodów, lecz także rolę wojennego doświadczenia jako jednoczącego sakramentu”.¹¹

Drugi z wymienionych już wierszy Balmonta - *Herb Miesiąc Zatajony* - *Герб затаєного Мєсяца* (1915) również wyraża ideę braterstwa rosyjsko-polskiego, ale ujmuje sprawę Polski znacznie głębiej dzięki odwołaniom do historii. Wyjaśnienia wymaga najpierw pochodzenie zagadkowego tytułu utworu zawierającego następujące motto w języku polskim, które napisane jest alfabetem łacińskim: „Herbu Miesiąc Zatajony... Sienkiewicz”. Tytuł tego wiersza ma więc polskie źródło literackie i zaczerpnięty został z powieści Sienkiewicza *Pan Wołodyjowski*, w której jeden z bohaterów, rycerz pan Snitko, pieczętował się herbem Miesiąc Zatajony. Poeta rozpoczął ów wiersz słowami:

Мне приснился рыцарь сонный,
Словно Мєсяц затаєный...¹²

Balmont, który dobrze znał polskie legendy historyczne (świadczy o tym chociażby jego ballada pt. *Wanda*) sięgnął w tym wierszu do podań o śpiących rycerzach królowej Jadwigi. Według legendy owi rycerze mieli się zbudzić w godzinie potrzeby, aby uratować kraj przed zgubą. Balmontowski „rycerz polski” z tego wiersza budzi się raz w roku, aby wspomagać rodaków i poczuć znowu smak dawnych bojowych zmagania

¹¹ B. Hellman, op. cit., s. 73.

¹² Przedruk cytowanych fragmentów z: *Современная война в русской поэзии*, вып. 2, сост. Б. Глинский, Петроград 1915, s. 25. Pierwodruk: „Русское слово”, 1915, nr 26 (por. B. Hellman, op. cit., s. 74, 350. Tamże na s. 74 dość ogólnikowa interpretacja tego wiersza).

ze Szwedami i Tatarami. Autor świadomie nie przypomina tu wojen polsko-rosyjskich z minionych wieków.

Przesłanie ideowe omawianego wiersza jest bardzo czytelne. Zdaniem autora, właśnie nastał czas, aby zbudził się uśpiony polski rycerz i stanął do boju. Jego twarz i zamiary są jednak utajone, co podkreśla nazwa jego herbu - Miesiąc Zatajony. Po której stronie w toczącej się wojnie opowie się ów zbudzony polski rycerz? Jego miejsce widzi poeta we wspólnym antygermańskim froncie zjednoczonych Słowian.

В этот час, когда Пруссаки,
Саганинские собаки,
 Поднимают резкий лай,
Не пора ли нам, Славянам,
Древним веря талисманам,
Всем Полянам, всем Древланам,
 Дружно встать за общий край?

Odwołując się do plemiennego pokrewieństwa Słowian, Balmont poszukiwał tym samym historycznego spoiwa dla ich współczesnej jedności w obronie przed światem germańskim. Końcowa strofa omawianego utworu odnosi się już jednak wyłącznie do Polaków:

Рыцарь Польский, в жизнь влюбленный,
Герб твой - Месяц загасенный,
 Встань, нас час зовет, звеня,
О, простим, при грозной ошибке,
Наши общие ошибки,
Будем сильны, будем гибки
 Через Причастие Огня!

Jak widać, Balmont, znając dzieje Polski i ówczesny stan stosunków rosyjsko-polskich, nie mógł nie wspomnieć o wzajemnej wielowiekowej nieufności i wrogości. Szansę jej przezwyciężenia dostrzegł w zbrataniu na polu walki, „przez Komunię Ognia” - jak to poetycko określił w zakończeniu tego wiersza. Dlatego wzywał Polaków i Rosjan, aby w imię zwycięstwa wybaczyli sobie „nasze wspólne błędy”, ogień sprawiedliwej wojny miał zaś sprawić swą mocą, że razem „będziemy silni”.

W następnym roku wojny opublikował Balmont dwa sonety doty-

czące spraw Polski. Pierwszemu z nich dał tytuł *Osądzony - Приговоренный* (1915). Wiersz ten jest ostrym antyniemieckim pamfletem. Tytułowym „osądzonym” i postawionym pod pręgierzem jest naród niemiecki, który zapomniał o swojej wielkiej kulturze i - jak napisał poeta - „rozum swój wylał w lufy armatnie”. Sonet zawiera też potępienie Niemców za najazd na „spokojny kraj”, który oznacza tu Polskę:

... Как вор, он к мирной подошел стране.
Зажег ее. И дрогнули все страны.¹³

W rosyjskiej poezji wojennej lat 1914 - 1917 niemal powszechnie przedstawiano Niemców jako Hunów wieku XX, którzy niosą sąsiednim narodom śmierć i zniszczenie. Świadczyły o tym wiersze Apollona Korinfskiego, Sergiusza Kopytkina, Sergiusza Michiejewa, Sergiusza Koszkarowa, Włodzimierza Gilarowskiego, Włodzimierza Golikowa, Marii Morawskiej i wielu innych, jeszcze mniej znanych poetów owego okresu. Balmont - jak świadczył sonet *Osądzony* - również podjął ten martyrologiczny temat wojenny.

Odmienna wizja wojny przyświecała poecie w sonecie *Walka orłów - Битва орлов* (1915), który w alegorycznej formie przedstawia wojenne zmagania Polaków z Niemcami. Podniebną krwawą walkę toczą tu dwa potężne orły: czarny orzeł pruski i biały polski. Zwycięstwo przepowiadał poeta białemu orłu:

Слились в один комок оцепенелый.
Летели хлопья снега, ключья мглы.
О цепкий клюв острили клюв орлы.

То вверх, то вниз. Но в битве падал белый.
Вдруг с моря вихрь раздул снежистость крыл.
И черного тот белый назем сбил.¹⁴

Według trafnej interpretacji Bena Hellmana *Walka orłów* Balmonta zawiera dodatkową głębszą symbolikę: oznacza jednocześnie walkę mię-

¹³ Cyt. za: B. Hellman, op. cit., s. 214-215. Autor podaje też miejsce pierwodruku: „Биржевые ведомости”, 1915, nr 15099.

¹⁴ Pierwodruk: „Нива”, 1915, nr 39, s. 720.

dzy Życiem a Śmiercią, Bogiem a demonem Ciemności, między światłością Nieba a piekielnym światem Zła.¹⁵ W wizji wojny, jaką poeta kreślił w swoich rozbudowanych metaforach, biały polski orzeł wyrażał wiarę w wartości uniwersalne i ich ostateczny triumf w toczącej się wojnie. W ten sposób Balmont uczynił znaczący krok w kierunku sakralizacji wojny świata słowiańskiego ze światem germańskim. Militarne zmagania armii rosyjskiej z wojskami Niemiec i Austro-Węgier przedstawiano zresztą wówczas w Rosji jako „świętą wojnę”, która doprowadzi do całkowitego wyzwolenia Słowian (por. chociażby wiersze Briusowa *W Karpatach* oraz *Wolność i wojna*).

Swoistej sakralizacji Polski czasu wojny światowej można doszukać się w dwóch sonetach Balmonta z roku 1916. Powstały one w okresie, kiedy szanse Rosji na utrzymanie ziem polskich w składzie imperium zostały już właściwie stracone (cały obszar Królestwa był bowiem już wtedy zajęty przez armie Niemiec i Austro-Węgier). Bliska sercu Balmonta słowiańska Polska, która znalazła się we wrogich germańskich rękach, musiała więc jawić się poecie jako męczennica. Tak też została ona przedstawiona w jego sonetach *Jeszcze* i *Męczennica*.

W pierwszym z nich - *Еще* - Polska (choć nie wymieniono jej nazwy) została porównana z przesytytym strzałami z łuku chrześcijańskim męczennikiem św. Sebastianem. Związek treści tego sonetu z męczeńskim losem ówczesnej Polski jednoznacznie potwierdził sam autor poprzez włączenie go do tekstu wspomnianego już artykułu *Słowo o Polsce*. Przedstawiony w tym wierszu św. Sebastian oczekuje jeszcze jednego ciosu prosto w serce, aby mógł szybciej znaleźć się w raju:

... И торопил возжажданный им час -
Еще! Еще! Лишь прямо в сердце рана
Откроет Рай очам Себастьяна!¹⁶

W tej apoteozie męczeńskiej ofiary w imię osiągnięcia odkupionego krwią wyższego celu pobrzmiwa echo znanej Balmontowi polskiej filo-

¹⁵ Zob. B. Hellman, op. cit., s. 77.

¹⁶ Ibidem. Pierwodruk: „Русское слово”, 1916, nr 156, s. 4.

zofii mesjanistycznej z czasów romantyzmu.¹⁷ Nie był to też bynajmniej nowy motyw w poświęconych Polsce wierszach poetów rosyjskich z lat 1914 - 1917. Wyraźnie wystąpił on już wcześniej chociażby w *Trzech krzyżach* (1915) Zinaidy Gippius, która głosiła w tym wierszu, iż droga do zmartwychwstania Polski prowadzi przez Golgotę.¹⁸

W znacznie bogatsze i bardziej urozmaicone treści wyposażył Balmont poświęcony Polsce sonet *Męczennica - Мученица* (1916). Ten zapomniany ciekawy utwór, zagubiony na łamach trudno dostępnej ówczesnej gazety „Русское слово”, zasługuje, jak *Święto krwi*, na przytoczenie w całości.

В руках колосья желтые пшеницы
И ржи святой. чья слеза - василек.
В устах-цветах - напев поделных строк.
В глазах лазурных слезы и зарницы.

Вокруг нее. грустя. щебечут птицы.
Рай ласточек. У ног ее зверек.
Веселый горностаи. он в должный срок
Властительной даст пышный плащ царицы.

Но до тех пор? О, жгучая тоска
Все потерять. Заветные святыни.
Уют. И храм. И поле. И твердыни.

Чужих коней понт ее река!
Брат послан против брата. Что же больше
Еще приять, Господь, велишь Ты Польше?¹⁹

W pierwszej części tego sonetu upersonifikowana Polska występuje w idyllicznej scenerii, w otoczeniu kwitnących pól i wesołych ptasząt.

¹⁷ O zainteresowaniu Rosjan polską myślą mesjanistyczną patrz w pracy: E. Przechodźki, *Echa polskiej historiozofii romantycznej w piśmiennictwie rosyjskim*, Lublin 1994 (uwagi dotyczące Balmonta na s. 278-279).

¹⁸ Współczesny przedruk wierszy Zinaidy Gippius o Polsce zawiera praca: *Miecze i gałązki oliwne. Antologia poezji rosyjskiej o Polsce (Wiek XVIII - XX)*, wybór i oprac. J. Orłowski, Warszawa 1995, s. 242-243.

¹⁹ Pierwodruk: „Русское слово”, 1916, nr 156, s. 4; zob. B. Hellman, op. cit., s. 77, 351.

Przygotowuje się ona do „długo oczekiwanego czasu” swojej koronacji na królową. Ten radosny obrazek ostro kontrastuje z drugą częścią sonetu, która przedstawia ówczesną wojenną rzeczywistość Polski, jej niewolę i tragiczne rozdarcie („brat wysłany został przeciw bratu”). Czas, w jakim powstał ów sonet, nieodparcie narzucał Balmontowi taki właśnie obraz losu Polski.

Na szczególną uwagę zasługuje wiersz Balmonta pt. *Do Polaków - К полякам* (1917), napisany już po rewolucji lutowej w Rosji, którą poeta przyjął z wielkimi nadziejami, wierząc, że przyniesie ona wolność narodowi rosyjskiemu i przyspieszy „dawno już oczekiwaną godzinę”, kiedy stosunki rosyjsko-polskie staną się zgodne i obydwaj narody będą wspólnie walczyć z Niemcami „za naszą wolność i waszą”. Końcowa część tego wiersza najdobitniej wyraża owe złudne nadzieje Balmonta:

Пылает свобода России внутри.
И скоро порвется последний туман.
Последние жертвы, тяготы усилья
Ускорят давно уж возжажданный час.
Нам утро вешают орлиные крылья.
Вот алое солнце, для нас и для вас.
Поляки, внесемте заздравную чашу!
Мы дружно пойдем,
Единым путем.
За нашу свободу и вашу!²⁰

Niezależnie od klęsk armii rosyjskiej na froncie zachodnim w latach 1916 - 1917 Balmont wytrwale nawoływał Rosję w swojej poezji i publicystyce do kontynuowania wojny z Niemcami.²¹ Liczył też ciągle na triumf solidarności słowiańskiej i sojusz Rosjan i Polaków w tej wojnie. W cytowanym wyżej wierszu poeta odwoływał się nawet do znanego hasła polskich powstańców z lat 1830 - 1831 „Za wolność Waszą i Naszą”. Na motywie tego właśnie hasła osnuty został ów zapomniany utwór poety.

²⁰ Przedruk z almanachu: *Ветвь. Сборник клуба московских писателей*. Москва 1917. s. 10. Współczesny przedruk zob.: [w:] *Мечице и галзкі оливне...*, s. 221.

²¹ Świadczą o tym jego wiersze z r. 1917: *Весенний клич, Единение, Всем, Слава солдатам*. Zob. B. Hellman, op. cit., s. 272-275.

Propolska postawa Balmonta, która tak wyraźnie ujawniła się w jego wierszach wojennych z lat 1914 - 1917, wynikała nie tylko z potrzeby chwili, czyli z chęci pozyskania Polaków jako sojuszników w walce przeciw Niemcom. Poeta pisał wtedy o Polsce nie tylko w wierszach, lecz również w artykułach i szkicach, z których dwa były najważniejsze: *Przeobrażenie ofiary. Myśli o Słowackim i Polsce*²² oraz *Słowo o Polsce*²³. Autor zawarł w nich swoje opinie o doniosłości idei mesjanizmu polskiego, burzliwej polskiej historii i o swoistości polskiego charakteru narodowego.

W wierszach Balmonta na tematy polskie powtarzały się motywy występujące w podobnych ówczesnych utworach innych poetów rosyjskich (wojenna martyrologia, braterstwo słowiańskie, wezwania do wspólnej walki z wrogami Słowian, wiara w odrodzenie Polski). Jednakże omówione wyżej utwory Balmonta o Polsce w większym stopniu niż poetyckie polonica innych ówczesnych autorów rosyjskich świadczyły o trwałości sympatii poety do Polaków oraz znajomości i zrozumieniu wielkiego dziedzictwa ich kultury narodowej.

²² „Утро России”, 1916, nr 48.

²³ „Русское слово”, 1916, nr 156, s. 4; zob. B. Hellamn. op. cit., s. 78-79.